

Globaalne Ivar Ivask ja Eesti

Marin Laak*

*Saarestik hargneb. Mu sugupuu sirgub.
Kaugele saadab ta verd ja ka vaimu.
(Ivar Ivask, 1960)*

Ivar Ivask. EKM EKLA, A-211: 33

Ivar Vidrik Ivask sündis Riias 17. detsembril 1927. Tema ema Ilze Maria Güters (1897–1937) oli lätlanna, isa Friedrich Vidrik Ivask (1892–1975) oli pärit Rõugest, Kapta talust. Ivar Ivask jagas oma eluteed võluva Astrīde Helena Ivaskiga (1926–2015), Läti kõrge sõjaväelase Mārtiņš Hartmanis tütrega, kellest kujunes üks armastatuimaid läti pagulasluuletajaid. Tutvunud õpingute ajal Marburgi ülikoolis 1946–1949, elasid Ivaskid Ameerikas, alguses Minnesota osariigis Northfieldis ning 1967. aastast Oklahomas, 1991. aastal rajasid nad uue kodu Irimaale. Ivar Ivask suri ootamatult 23. septembril 1992, ta on maetud Rõngu surnuaiale.

Ivar Ivaski tegevusest maailmakirjanduse ajakirja Books Abroad (al. 1977 Books Abroad / World Literature Today, BA/WLT) peatoimetajana, Ivaskist kui Putterbaugh' konverentside, Neustadi auhinna rajajast ja kui luuletajast on ilmunud mitmes keeles kokku üle 150 artikli. Esimene elulooline tutvustus Eestis ilmus 1987. aastal Eerik Tedrelt,¹ põhjalikumalt on Ivaski biograafiast kirjutatud Mari Tarvas saatesõnas personaalbibliograafia 2006.² Ivaski luulest ja tegevusest BA/WLT peatoimetajana

(1967–1991) on kirjutatud Jüri Talvet;³ suhetest austria kirjanduse, eriti Heimito von Dodereriga Jaan Undusk ja Mari Tarvas,⁴ tuginedes oma väitekirjale „Ivar Ivask als Vermittler zwischen den Kulturen“.⁵ Viimastel aastatel on tänuväärset tööd Ivar Ivaski arhiivide kaardistamisel nii Riias,

* Marin Laak (1964), PhD, kirjandusajaloolane, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, marin.laak@kirmus.ee.

¹ Vt. E. Teder. Riia–Rõngu–Oklahoma. Pilguheit Ivar Ivaski elule ja loomingule. – Looming 1987, nr. 12, lk. 1707–1710.

² M. Tarvas. Ivar Ivaski personaalbibliograafia. Keele ja Kirjanduse raamatusari nr. 5. Toim. H. Niit, T. Hallik. Keel ja Kirjandus, Tallinn, 2006.

³ Vt. J. Talvet. Maailmakirjandust selitamas: Ivar Ivask ja Books Abroad/WLT. – Keel ja Kirjandus 1988, nr. 9, lk. 531–539; J. Talvet. Ivar Ivask eesti ja maailma luules. – Keel ja Kirjandus 1997, nr. 12, lk. 793–796.

⁴ M. Tarvas. Ivar Ivask ja Heimito von Doderer. – Keel ja Kirjandus 1997, nr. 12, lk. 831–840; J. Undusk. Ivask ja Doderer. Meeste sõprus. – Looming 1997, nr. 12, lk. 1682–1690. (Eesti kirjanike ilmavaatest. Eesti mõttelugu. Ilmamaa, Tartu, 2016, lk. 544–558.

⁵ M. Tarvas. Ivar Ivask als Vermittler zwischen den Kulturen: am Beispiel seiner Auseinandersetzung mit der österreichischen Literatur. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1997.

Tartus kui ka mitmel pool Ameerikas teinud Sirje Kiin.⁶ Tartu ülikoolis on Ivar Ivaski teemal teadaolevalt valminud kaks lõputööd.⁷

Siinses artiklis otsin veel kord vastust küsimusele, miks sai mitmekeelses kodus kasvanud, saksa-keelse hariduse saanud ja kirjanduse maailmaareenil vabalt inglise, hispaania ja mitmes muus keeles toimetavast Ivar Ivaskist ka eesti luuletaja ja kirjanduskriitik. Mis ajendas teda valima oma loomingulise eneseväljenduse, luule ja päevaraamatute keeleks oma „isakeele“ ning mitte emakeele. Nende peamiste küsimuste kõrval teen põgusa sissevaate ka Ivar Ivaski personaalkogusse Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis ning käsitlen lähemalt Ivar Ivaski esimest päevikut „Tagebücher“ 1967–1963, milles leiame katsed selgitada ka oma Eesti sugupuud. Ehk lisab see fakt midagi olulist ka Ivar Ivaski mõistmiseks.

Ivar Ivaski arhiiv

Ivar ja Astride Ivaski käsikirjaline arhiiv on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisse Arhiivi jõudnud tänu Sirje Oleskile ja on tänaseks avalikkusele avatud Ivar Ivaski personaalkogus (EKM EKLA, fond 409).⁸ See on komplekteeritud mitmes osas aastatel 1996, 1998, 2001, 2004, 2011 ja 2013 laekunud materjalidest.⁹ Esimesed, jääva väärtusega allikapublikatsioonid koostas Sirje Olesk, neist esimesena ilmus „Akadeemia kirjades: Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981“ (EKM, 1997), seejärel valik aastate 1964–1992 päevikutest raamatus „Olla need, kes me oleme“ (EKM, 2007).

Kõige mahukam osa käsikirjadest jõudis Riiast kirjandusmuuseumisse 2016. aasta mais¹⁰ ja on samuti tänaseks avalikkusele kättesaadav Ivar Ivaski personaalkogus (fond 409). Vaieldamatult on tegu nii mahult kui ka sisult viimaste aastate ühe kõige rikkalikuma arhiiviga EKLA-s, see sisaldab kokku rohkem kui 1000 säilitusühikut: Ivar Ivaski materjalid (846 sü.), suguvõsa materjalid (27 sü.) ja Astrid Ivaski materjalid (131 sü.). Jõudmata arhiivi sisul pikemalt peatuda, võib näiteks tuua Ivaski suhtlusvõrgustiku globaalset haaret: mitmetes keeltes kirju on 523 saatjalt, kellest võiks nimetada maailmakirjanduse suurnimesid: Saul Bellow, Bo Carpelan, Heimito von Doderer, Odysseus Elytis, Paavo Haavikko, Eugène Ionesco, Oskar Kokoschka, Abel Lee, Gabriel García Márquez, Arthur Miller, Czesław Miłosz, Jean-Luc Moreau, Boriss Pasternak, Octavio Paz, Susan Sontag jt.

Ka eesti kirjanike võrgustik pole Ivar Ivaskil sugugi väike, näiteks leiduvad siin kirjad Nigol Andresenilt, Betti Alverilt, Aleksander Aspelilt, Hellar Grabbilt, Ivar Grünthalilt, Ella Ilbakult, Maire Jaanuselt, Jaak Jõerüüdilt, Viivi Luigelt, Ain Kaalepilt, Jaan Kaplinskilt, Jaan Krossilt, Ilmar Laabanilt, Kalju Lepikult, Raul Meelelt, Mari Saadilt, Karl Murult, Arvo Mägilt, Minni Nurmelt, Felix Oinaselt, Arno Ojalt, Otto Pajult, Jaan Puhvelilt, Paul-Eerik Rummolt, August Sangalt, Johannes Semperilt, Aino Suitsult, Jüri Talvetilt, Eerik Tederilt, Valev Uibopuult (91 kirja), Jaan Unduskilt, Mati Undilt, Arvo Valtonilt, Arno Vihalemmalt jpt.

Kõige tihedam kirjavahetus arhiivi jõudnud kirjade järgi on olnud Jorge Guilléni (330 kirja) ja Henrikas Radauskasega (155 kirja), ent samas suurusjärgus on ka kirjavahetus Marie Underi ja Artur Adsoniga (246 kirja) ning pole ilmselt juhus, et oma päevikutes nimetab ta korduvalt just neid kolme oma kõige suuremateks mõjutajateks.

Päevikud

Kaaluka osa Ivaski personaalkogust moodustavad käsikirjad (artiklid, ettekanded, esseed, luuletused), mille hulka kuuluvad ka päevikud. Arhiivi andmetel on päevikuid kokku 57, mitte 56, nagu mitmes allikas on seni kirjutatud. Õigupoolest on päevikuid isegi 58, kui lugeda hulka ka kolmas,

⁶ Vt. S. Kiin. Meie kirjanduse maailmamees. Ivar Ivask kultuurivahendajana okupeeritud Balti riikide ja vaba maailma vahel. – Looming 2018, nr. 11, lk. 1609–1617.

⁷ Nt. T. Kama. Eesti aines ajakirjas „Books Abroad“ / „World Literature Today“ aastal 1967–1990. Diplomitöö. Juh. J. Talvet. Tartu Ülikool, 1991; P. Kolde. Marie Underi kirjad Ivar Ivaskile. Bakalaureusetöö. Juh. L. Kurvet-Käosaar, R. Hinrikus. Tartu Ülikool, 2017.

⁸ Vt. Ivar Ivaski kogu EKLA andmebaasis „Ellen“: <http://www2.kirmus.ee:8888/ellen/kasikirjadeNimekiri.do>

⁹ EKM EKLA reg 1998/ 34, 40; reg. 1999/ 74; reg. 2001/ 46, 59, 86; reg. 2004/ 17; reg. 2011/ 114 ja reg. 2013/ 66.

¹⁰ EKM EKLA reg. 61 ja reg. 146.

niinimetatud Marburgi köide aastast 1992 (III). Siia ta enam sissekandeid teha ei jõudnud, küll aga on köite kaante siseküljed juba värviliste postmarkidega kunstipäraselt kujundatud.

Segadust päevikute arvus on varem arvatavasti tekitanud ka köidete, s. t. füüsiliste raamatute mittevastavus aastanumbrile. Näiteks on esimeses, teises ja kolmandas päevikus koos mitu aastat: esimese köite, „Tagebücher 1956–1963“ vahel leidub ka 100 lahtist lisalehte. Teine köide kannab nimetust „Must kaustik. Päevikud 1964–1966“ ning kolmas „Hall kaustik. Päevikud 1967–1968“.

Edaspidi vastab iga päevikuköide ühele aastale, mõnikord jätkub päevik ka järgmise aasta algusega, näiteks XI köide „Päevik 1974 (II)–1975 (I)“. Selles päevikus on jäädvustatud tema legendaarse esimese Tallinnas-käigu muljed 1974. aastast. Arhiveerija on säiliku lisainfos tänuväärselt välja toonud ka n.-ö. tehnilised märksõnad: *Books Abroad / World Literature Today*; *Meel, Raul; Neustadt International Prize for Literature*; *Tolli, Viive*; *Unt, Mati*; *Vüding, Juhan*. Ivaski päevikud on kaunid, autori poolt rikkalikult illustreeritud ja kujundatud, kunstilised artefaktid. Köidete maht jääb vahemikku 190–245 lehte, varasematel veidi vähem.

Mis roll oli päevikutel Ivar Ivaski elus? Sirje Oleski arvates on päevik olnud „osalt teraapiliseks, osalt mälu toetavaks vahendiks, et oma hinges ja igapäevas pidepunkte leida“.¹¹ Kuid kas Ivaski päevikud olid mõeldud avaldamiseks? Kes oli nende hoolikalt kujundatud sissekannete õige adressaat, kas ainult kirjutaja ise? Me ei leia Ivaski päevikutest midagi liiga isiklikku, üllatavat ega teravat, mis võiks tekitada eetilisi küsimusi päevikute võimalikul avaldamisel. Ivask hoidub otsekohestest hinnangutest, nende asemel on pigem leebed konstateeringud, puuduvad heitlused ja kõhklused, isegi meeleolud. Ivaski päevikud on pigem intellektuaalsete mõtete ja tegude registreerimata, mille sensitiivsemad tähendused hakkavad selguma alles sissekannete omavahelistes proportsioonides, kordustes, eriti aga võrdlustes samaaegsete erakirjadega.

Nii kuuluvad Ivar Ivaski päevikud vaieldamatult nende päevikute hulka, mis on kirjutatud mälu toetamiseks.¹² Siiski kujutavad Ivaski päevikud loominguulist segu mitmest eri päevikutüübist, nagu neid eristab elulookirjanduse uurija Rutt Hinrikus. Valdavalt on tegemist neutraalse ja esmapilgul mittekommunikatiivse dokumenteerimisega.¹³

Esimene päevik „Tagebücher“

Järgnevalt avaldatavad väljavõtted pärinevad Ivar Ivaski päevikute esimesest köitest, mille hallil kalingurist kaanel seisab saksakeelne „Tagebücher 1956–1963“.¹⁴ Selle vahel leiduvad eestikeelsed lehed autori poolt nimetatuna „Vanad päeviku visandid 1927–1963“. Seejärel 25 saksakeelset päevikulehte 1956. ja 1957. aastast ning veel kaheksa lehte kakskeelseid märkmeid aastatest 1947–1957. Köidetud „Tagebücher“ algab saksakeelse kirjutusena kuni esimese eestikeelse sissekandeni 7. juulil 1959, millest on valitud teine osa siinses allikapublikatsioonis.

Kui enamik Ivaski päevikutest on korrapärased, kirjutatud ühtlase ilusa käekirjaga, siis „Tagebücher“ algab eri suuruses ja kirjutusvahendiga tihedas kirjas muljete, märkmete ja loetelude jäädvustamisest vaheldumisi eesti ja saksa keeles. Näeme veel eesti keele reeglites eksivat, kuid siiski vaba kirjutajat, kes näib otsivat oma päevikule sobivat vormi ja sisu. See esimene päevik annab aimu ka võõrsil õppinud Ivaski eneseleidmisest eesti keeleruumis, milles mängisid ilmselt küllaltki olulist rolli sisukad kirjavahetused Marie Underi, Bernard Kangro ja teiste eesti pagulaskirjanikega.

„Tagebücheri“ lahtiste lehtede seas leiduv „„Minu elulugu“ (1927–1961)“ on päevikute tinglik algus, kuigi selle kirjutamine on täpsemalt dateerimata. „Minu elulugu“ algab lapsepõlvememnutustest Riias ja suvedest Rõngus, kujutades elavalt kunagisi lõhnu, valgusi jm. Seejärel leiame lahtistel lehtedel päevade kokkuvõtted saksa keeles, ent vaid 16 lehel. Sissekanded köidetud päevikusse on samuti saksa keeles, isegi varasem eestikeelne „Minu elulugu“ on saksa keeles lühemalt kokku võetud.

Arvatavasti pole juhus, et Ivar Ivaski teekond oma „isakeele“ ja juurte juurde algab tagasispõrdumisega oma lapsepõlve suvede Rõngusse ning püüdega selgitada isa Fredrich Vidriku perekonna

¹¹ S. Olesk. Ivar Ivaski päevikud. Saateks ja selgituseks. – I. Ivask. Olla need, kes me oleme. Katkeid päevikutest aastatel 1964–1992. Koostanud ja kommenteerinud S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2007, lk. 11.

¹² Vt. S. Olesk. Ivar Ivaski päevikud, lk. 11.

¹³ Vt. R. Hinrikus. Päevikutest ja autoritest. Marie Underi päevikud 1922–1957. Koost. R. Hinrikus, toim. T. Saluver. „Litteraria: eesti kultuuriloo allikmaterjale“, 27. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2015, lk. 5–11.

¹⁴ I. Ivask. Tagebücher 1956–1963. – EKM EKLA, f. 409, m. 27: 1.

üksikasju Ivaskite suguvõsa mitmesaja-aastases sugupuus. Siinjuures vajab märkimist, et lätlannast ema Ilze Maria Ivaskit mainib kirjutaja vaid mõnel põgusal korral, niisama anonüümseks jääb ka vanem õde Sulamite, kellega koos põgeneti 1944. aastal Riist.

Kui Ivar Ivaski päevikute enamik 57 köitest on kindla struktuuriga kaunilt kujundatud ja kirjutatud kunstilised teosed, siis „Tagebücherist“ näeme kirjutamise alguse vormilisi ja sisulisi otsinguid. Just siin on ta töötanud välja oma päeviku kirjutamise stiili ja laadi, mis mõni aasta hiljem, kui päevikupidamine oli muutunud igapäevaseks, hakkas korduma köitest köitesse järgmised 35 aastat: ta dokumenteerib napsionaliselt, ent siiski hoolikate lausetena kõik toimunud sündmused, vaimsed mõjutajad, kõik kirjutatud ja avaldatud artiklid, luuletused, kohtumised ja jutuaajamised, loetud raamatud, näituste külastused ja kontserdid. Kindel koht päevikus on iga-aastastel uurimistööde ja artiklite kavadel. Nii kajastavad Ivar Ivaski päevikud ka tema kui maailmamehe, luuletaja ja kriitiku esteetiliste vaadete liikumist, paotab ust ka tema igapäevaellu ja elustiili. Näiteks loeme „Tagebücheri“ sissekannetest, et 1961. aastal on Ivask end täiendanud hispaania keele alal, harjutanud itaalia ja uuskreeka keelt. 1962. aasta päevikust leiame kümne sel aastal peetud ettekande pealkirjad koos honoraridega 50–200 dollarit.¹⁵ Aastatest 1963 ja 1964 on ainult märkmed, kuid lehelt 94 loeme, et kavas on autobiograafia kirjutamine, mille kavandki leidub päevikus.

Ema Ilze Maria Ivask. EKM EKLA, C-211: 35

Keele küsimus

Miks siiski valis Ivar Ivask oma loomingulise eneseväljenduse, luule ja päeviku keeleks eesti keele? Olgugi et ta oli pärit kolmekeelsest kodust, oli ju tema kodune ja ka hariduse keel ikkagi eelkõige saksa keel ning hilisemas, teises elus Northfieldis ja Oklahomas inglise ja hispaania keel.

Tagasivaates kirjeldab Ivask oma luuletajatee algust ja esimese luuletuse „Hände“ sündi: 1943. aastal 16-aastasena hakkas ta luuletama saksa keeles Rainer Maria Rilke mõjul, kelle luulest ta oli sattunud vaimustusse niipea, kui avastas tema luulekogud isa suurest raamatukogust. Lummus oli tulnud silmapilkselt. „Miks saksa keeles?“ küsib Ivar Ivask endalt isegi. „Ema suri vähki 1937. aasta jaanuaris, kui olin üheksane. Siiski tundus saksa keel edasi keelena, mis ühendas mõlemaid. Ja kas polnud Rilke tulnud provintslisest Prahast, eitades austerlasena oma saksalikkust, kasutades saksa keelt ainult oma euroopaliku luule vahendina? Kas polnud sama lahendus võimalik ühele noorele baltlasele, ilma et süüdistataks kadakluses või oma rahvuse salgamises?“¹⁶

Kodust keelt, haridust ja Saksamaal veedetud tundlikku noorukiiga arvestades oleks Ivar Ivaski pidanud saama sakslane. Ometi hakkas ta luuletama ja päevikut kirjutama oma „isakeeles“, temast sai eestlane, kes pidas oma kohuseks tegeleda eesti kirjanduse ja kultuuriga ka eksiilis. Hämmastavam veelgi, et temast sai eestlane alles siis, kui ta elas rahvuskaaslastest eraldatuna Põhja-Ameerikas Northfieldis ehk Põhjapõllul, nagu ta ise nimetas.¹⁷

Sirje Olesk on kirjutanud, et Ivar Ivask valis eesti keele oma luuletamise keeleks ja see oli otustav ka päeviku keele valikul. See on kahtlemata õige, kuid võib arvata, et siin oli veel vähemalt üks-kaks mõjusat tegurit. Esiteks üha suurenev vajadus kirjutada eesti kirjandusest, seda ka päevikus, mida talle tõenäoliselt tundus üha veidram teha saksa keeles.

„Tagebücheris“ on Ivask läinud tagasipöördumatult eesti keelele üle 7. juulil 1959. Pärast selle päeva sissekande esimest lauset – „Masings Gedichte sind erschienen.“¹⁸ – jätkub tekst alates

¹⁵ I. Ivask. Tagebücher, l. 74.

¹⁶ I. Ivask. Mõtteid oma loomingust. – Tulimuld 1986, nr. 3, lk. 133.

¹⁷ Vt. ka S. Olesk. Akadeemia kirjades, lk. 11.

¹⁸ Masingu luuletused on ilmunud. – sks.

teisest lausest juba eesti keeles ja seda jäädavalt: „Ilmus väljaanne, kuid Talviku illustratsioonid on liiga abstraktsed; varem Talvik oli ekspressionistlikum ja parem. Kirjutasin viienda eestikeelse luuletuse – „Äike Rõngu surnuaial“. Adsoni värsivakk andis mulle sügava elamuse oma südamliku inimlikkusega.“¹⁹ Veel eelmise päeva sissekandes oli Ivask püüdnud saksa keeles refereerida oma eestikeelseid kirjavahetusi: püüdnud vahendada Felix Oinase „Kalevipoja“ uurimuse küsimusi ja Bernard Kangro tuntud luuletuse „Reheahi“ sünnilugu, millest mõlemad olid talle kirjutatud erakirjades. Autori keeleline kimbatust paistab silma ning, olles kirjadega tuttav, on saksakeelseid kokkuvõtteid tõepoolest kummastav lugeda.

Ka tekkisid käärid saksakeelse päeviku keele ja eesti ajakirjadele Tulimuld ja Mana tehtavate kaastööde keele vahel, s. t. üha enam vajadusega eesti keeles kriitiliselt mõelda ja kirjutada. Jälgides Ivar Ivaski bibliograafiat, näeme, et esimene artikkel eesti keeles, „Mõtteid eesti kirjanduskriitika ülesanneteist“ ilmus ajakirjas Tulimuld juba 1951. aastal ning sellest, kuidas Bernard Kangro ta eesti kriitikasse tõi, on Ivask ise mitmel korral kirjutanud.²⁰ Ivaski arhiiv näitab, et Kangroga algas küllaltki tihe kirjavahetus juba 1951. aastal. Kirjavahetus Marie Underi ja Artur Adsoniga algas 1957. aasta sügisel – kirjad liikusid üle ookeani vaid paaripäevaste vahedega.²¹

Eestikeelsetes päevikutes Ivask oma kirjavahetuste algusele eesti kirjanikega enam tagasi-vaadet ei tee, kuid Ivaski „kultuurikirjavahetus“ ning kontaktid Kangro, Underi, Adsoni ja Valev Uibopuuga on jälgitavad ka päeviku sissekannete vahendusel läbi aastakümnete. Kirjandusajaloo vaatepunktist võiks oletada, et need sisutihedad kirjavahetused parimate eesti pagulaskirjanike ja ka vanemasse põlvkonda kuuluva Ants Orasega võisid Ivaskile olla isegi omamoodi „magistriõpeks“ eesti kirjanduse alal, mis korvas võimalikud lüngad eesti kirjandusajaloo tundmises ja andis Ivaskile kui kriitikule vajaliku tausta 1970. aastate Eesti kirjanduse käsitlemiseks.

Et päevikupidamise ja luuletamise keeleks sai just eesti keel, selles oli oluline roll Soomal, kus Ivaskid alates 1957. aastast veetsid neliteist suve. „Soome polnud neile kummalegi [Ivarile ja Astrīdele] Baltikumi surrogaat, kodumaa aseaine; soomlaste seast leiti sõpru aastateks ja neid sai ka füüsiliselt kohata, samas kui eestlased ja lätlased kodumaalt jäid vaid kirjasõpradeks, r a a m a t u t e s t loe t u d n i m e d e k s [minu rõhutus – M. L.] ja parimal juhul inimesteks, keda oli korra nähtud.“²² On täiesti võimalik, et Northfieldis ja Oklahomas, mis mõlemad asusid Ameerika eesti diasporaa keskustes kaugel, Ivask elavat eesti kõnekeelt ei kuulnudki, igapäevane suhtlus ülikoolis ja ajakirja toimetuses toimus ju teistes keeltes.

Järgmine küsimus: kuidas sai Ivask hakata arvustama eesti kirjandust, kui tal puudus eestikeelne hariduslik taust? Ka eesti kirjanduslugu polnud ta ülikoolis oma varastel Eesti-aastatel nooruse tõttu õppinud, veel vähem osalenud elavas Eesti kirjanduselusel, mis väga selgelt eristas teda teistest väliseesti juhtivatest kirjanduskriitikuteist, nagu Ants Oras, Aleksander Aspel või Bernard Kangro. Päevikust selgub, et isa Friedrich Vidrik Ivaski Riia-kodu raamatukogus oli siiski olnud eestikeelseid raamatuid, kuid nendest sügavama jälje jättis noore Ivar Ivaski otsivasse hinge siiski Rilke, mitte Tuglas või Juhan Liiv.

Omaette peatükk on Ivar Ivaski kontaktid eestlastega kodumaal.²³ Tüüpiliselt Kodu- ja Välis-Eesti vahelisele „sillaehitusele“ algasid ka Ivaski kultuurikirjavahetused kodumaaga 1960. aastate lõpul ja intensiivistusid 1970. aastatel – suur osa nendest kontaktidest kajastuvad Tulimullas ja Manas avaldatud arvustustes ning ajakirjas Books Abroad alates 1968. aastast. Sarnaselt teiste pagulastega, kes Kodu-Eestiga läbi raudse eesriide suhtlesid,²⁴ fikseeris ka Ivar Ivask kirjade ja raamatute saatmist ja saabumist nii kirjades kui ka päevikus.

Seda, et kirjade saaja päevikut pidas ja sealhulgas ka kõiki saadetisi sellisel viisil dokumenteeris, ei teatud ligi kakskümmend aastat. Ivask avalikustas oma pikaajegse päevikupidamise eesti kogukonnale alles 1986. aastal: „Lõpuks tahan tunnistada, et pean kirjanduslikku päevikut juba

¹⁹ Samas, lk. 116–119.

²⁰ Vt. nt. I. Ivask. Mõtteid oma loomingust. – Tulimuld 1986, nr. 3, lk. 133–134.

²¹ M. Underi ja A. Adsoni 246 kirja I. Ivaskile: EKM EKLA, f. 180, m. 45–46, 475 lehte.

²² S. Olesk. Ivar Ivaski päevikud. Saateks ja selgituseks. – I. Ivask. Olla need, kes me oleme. Katkeid päevikutest aastatel 1964–1992. Koostanud ja kommenteerinud S. Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 2007, lk. 6.

²³ Vt. nt. M. Laak. Kirjanduslike kontaktidest läbi raudse eesriide. – Methis. Studia humaniora Estonica 2014, nr. 13, lk. 148–172. Doi: 10.7592/methis.v10i13.1308.

²⁴ S. Olesk. Sõprade kirjad on su poole teel. Jaan Kaplinski ja Hellar Grabbi kirjavahetus 1965–1991. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2013.

kakskümmend kolm aastat, see on eesti keeles ja asendab omal moel seltskondlikku läbikäimist kaasmaalastega, sest olude sunnil olen asunud eemal eestlaste keskustest. Ühtlasi on päevik luuletuste ja esseede taimelavaks. Päevik võib osutada minu elutöö oluliseks osaks [– – –].²⁵ Peagi ilmus ka Ivar Ivaski koostatud *World Literature Today* erinumber, mis oli pühendatud päevikutele, ja tema artikkel „The Diary as Art“.²⁶

Kirjanduslik võrgustik

Ivar Ivaski ülemaailmse, aga selle kõrval ka eesti kirjandusliku suhtlusvõrgustiku uurimine ootab ees, ent selle võimalikele viljadele on osutanud Sirje Olesk juba oma esimeses Ivaski allikaväljaandes „Akadeemia kirjades“: „[– – –] tema kontaktid eestlastega kodumaal laienevad, nii saadab ta näiteks Ain Kaalepile Austria kirjandust, mida viimane võimalust mööda „*Loomingu*“ *Raamatukogus* avaldab.“²⁷ Siinkohal võiks täienduseks ära tuua Ivaski päeviku sissekande 16. aprillist 1970: „Kaalepi kiri Elvast, 8.4, milles kirjutab muuseas: „Näib, et Sinu toimetamine on BA kaalukust aina tõstnud, milleks vähe kaasa pole aidanud Su uimastavalt mitmekülge eruditsiooni kõrval ka hinnatav poliitilise objektiivsuse taotlus. On saatnud nii Krossi kui ka Niidu uusi kogusid.“²⁸ Nii Ivaski järgnevatest sissekannetest päevikusse kui ka bibliograafiast näeme, et peagi võttis ta need raamatud ette juba arvustajana.

Praegu huvitat mind üha enam, milline on olnud Tulimullas ja Manas avaldatud ja BA/WLT-s ilmunud Ivar Ivaski kriitika mõju noortele autoritele ja 1960.–1970. aastate kirjandusprotsessile. On ju teada, et Ivask kuulus sellesse põlvkonda, kes kontakte Nõukogude Eestiga ei peljanud, vaid hakkas aktiivselt läbi raudse eesriide suhtlema ja Eesti kirjandust süstemaatiliselt jälgima. Kohe pärast BA toimetajaks saamist 1967. aasta sügissemestril hakkas ta avaldama kodueesti kirjanike teoste arvustusi, pidas ettekandeid Kotkajärve Metsaülikoolis ja mujal jms. Tema hindamatuks teeneks oli 1960. ja 1970. aastate mässava uuendusliku kirjanduspõlvkonna parimate autorite toomine oma „laiemasse ringi“, maailma kirjandusareenile – Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski, Mati Undi ja Juhan Viidingu, eelkõige muidugi Betti Alveri loomingule maailmatasemel akadeemilise retseptiooni kujundamine.²⁹ Positsioon ülemaailmse kirjandusajakirja peatoimetajana lubas akadeemilisest kõrgusest ignoreerida eesti pagulasühiskonna ideoloogilisi ja poliitilisi vastasseise³⁰ ning lähtuda ainult teoste kunstilisest tasemest. Siiski polnud see protsess päris valutu. Arhiivis säilinud kirjavahetustest näeme, et see toimus suhete jahenemise hinnaga Ants Orase, Marie Underi ja Artur Adsoniga, kes pidasid Ivar Ivaski akadeemilist huvi Nõukogude Eestis toimuva vastu „poliitiliseks naivismiks“.³¹

Ivaskite suguvõsa

Ivar Ivaski loominguline pärand – enam kui kümme luulekogu ja 700 artiklit – ning 24 aastat tegevust BA/WLT peatoimetaja, Putterbaugh' konverentside ja Neustadti kirjandusauhinna eestvedajana on pakkunud sedavõrd käsitlusainest, et tema päritolu küsimus on olnud selle kõrval teisejärguline.

²⁵ I. Ivask. Mõtteid oma loomingust. – Tulimuld 1986, nr. 3, lk. 135. Vt. ka I. Ivask. Lehekülgi Oklahoma päevikust, 1967–1987. – Mana 1987, nr. 56, lk. 2–16.

²⁶ I. Ivask. The Diary as Art. From or Forlessness, Ephemeral or Timeless? Introduction. – *World Literature Today* 1987, nr. 2, lk. 181–182.

²⁷ S. Olesk. Saateks. Akadeemia kirjades. Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997, lk. 20.

²⁸ I. Ivask. Tumepruun kaustik. Päevik 1970 (I). EKM EKLA, f. 409, m. 29: 1, l. 64.

²⁹ Kodu- ja väliseesti suhtluse vastastikusest mõjust räägib ka Kristi Metste artiklis „Selgituseks Betti Alveri viimasele sõnavõtule“, milles leidub ka Mardi Valgemäe tähelepanuväärne tsitaat: „Betti Alveri looming on toodud esile kui särav eeskuju noortele eesti kirjanikele nii kodumaal kui ka eksilis [– – –]. Alveri nimetamine Nobeli kirjanduspreemia laureaadiks, ennekõike tema erakordse ande eest, süitaks uut elu ja lootust paljude väikeste ja okupeeritud rahvaste kultuurilise ja keelelise suveräänsuse otsinguteks.“ (Keel ja Kirjandus 2017, nr. 8–9, lk. 713)

³⁰ T. Kirss. Suhtlejad ja võitlejad. Eestluse tuleviku problemaatika 1976. aasta Pocono seminari näitel. – Adressaadi dūnaamika, kirjanduse pingeväljad. Koost. L. Kurvet-Käosaar, M. Laak. „*Studia litteraria Estonica*, 18.“ Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016, lk. 260–289.

³¹ Vt. ka S. Olesk. Akadeemia kirjades, lk. 18.

Isa Friedrich Vidrik Ivask 1923. a. EKM EKLA, A-211: 23

Ivar Ivask põgenikelaagris Saksamaal. EKM EKLA, A-211: 4

Ometi on Ivaski enda poolt tehtud töö oma Eesti sugupuu selgitamisel olnud tähelepanuväärne. Alustanud lapse- ja noorpõlve meenutustega „Tagebücheris“, tuli ta oma isa Friedrich Vidrik Ivaski suguvõsa küsimuste juurde hiljem korduvalt tagasi. Oma isa-poolsele päritolule osutatud tähelepanu paistab ebaproportsionaalselt suur eriti võrdluses teiste oluliste teemadega, mis päevikus peaaegu ei kajastu: põgenemine Riist Saksamaale, elu DP-laagris, õpingud Marburgi ülikoolis... Isegi kohtumisest Astride Ivaskiga on päevikus vaid lakoonilised ülestähendused – need ei ole siinsest allikapublikatsioonist välja jäänud. Teine osa Ivaski suguvõsa uuringutest on kirjutatud 1959. ja 1960. aastal. Siin on ta ilmselt püüdnud taastada isa Friedrich Vidrik Ivaskilt kuulnud jutustust, mis on tõenäoliselt mälu järgi kirja pandud nii, et isegi jutustaja „mina“ on isa, mitte Ivar Ivask ise.

Huvi sugupuu uuringute vastu ajendas arvatavasti ka kohtumine Juri Ivaskiga,³² vene emigrantlikes ringkondades tuntud ja tunnustatud luuletaja ja kirjanduskriitikuga.³³ Peale kauge suguluse Võrumaa ja Viljandimaa Ivaskite vahel sidusid neid ka samad initsiaalid, mis nii mõnigi kord tekitasid kirjandusringkondades segadust. Juri Ivaski isapoolne onu Udo Ivask oli esimene Tsaari-Venemaa eksliibrise-uurija, selle kõrval ka bibliofiil ja sugupuu-uurija. Isa tegevust Ivaskite suguvõsa uurimisel on jätkanud tütar Helene Kulpa. Ivar Ivask suhtles Juri Ivaskiga Ameerikas ning sai tema käest ka onu Udo Ivaski rariteetse väljaande „Table généalogique de la Famille Ivask“ (Moskva, 1910). Nagu näeme avaldatavast päevikust, kohtusid Ivar ja Juri Chicagos detsembris 1959.

Ivar Ivaski viimaseks jäänud, 1992. aasta päevikus leidub ümberkirjutus Tartus elava sugulase Leo Ivaski kirjast 1991. aastal, mille juures on ka pilt kahest Ivaskite sugupuu harust: „Olid ju vanast suured pered, nii et kui kõike üles märkida, läheks väga laialdaseks.“³⁴ Selle sugupuu on Ivask joonistanud endale pildina ka päevikusse ning siit on võetud ka osa kommentaarides kasutatud sugulaste sünni- ja surmadaatumeid, mis „Tagebücheri“ kirjutamise ajal olid veel teadmata; puudu olevaid andmeid on kommentaariumis vajadusel täiendatud andmetega Genist.

³² Pärast emigreerumist ka Georg Ivask.

³³ Vt. tema kohta: G. Ponomareva. Problema nacional'nogo samoopredelenija pisatelej-optantov (slučaj Jurija Ivaska). – Toronto Slavic Quarterly. Academic Electronic Journal in Slavic Studies. – <http://sites.utoronto.ca/tsq/18/ponomareva18.shtml>

³⁴ L. Ivask. 2 kirja I. Ivaskile. – EKM EKLA, f. 409, m. 9: 30, l. 2/3; vt. ka Helene Kulpa (Ivask). Udo Ivask (1878–1922)[+ koopia I. Ivaski joonistatud sugupuust]. – EKM EKLA, f. 409, m. 74: 10a.

Lõpetuseks

Ivar Ivask oli oma järjepideva eestikeelse päeviku pidamist alustanud teadlikult, ent siiski kõhklus-tega. „Tagebücheris“ algavad dateeritud päevikusissekanded 1957. aasta kevadel, lahtistel lehtedel leidub Viini lähedal Klosterneuburgis 1960. aasta 17. detsembril alustatud päeviku sissekanne: „Täna sündisin kell 9.15 hommikul 33 aastat tagasi Riias, Lätimaa pealinnas, ja nüüd alustan seda päevikut hoopis mujal – mitte mu sünnikohas või Eestis, isegi mu praeguses kodukohas mitte, vaid Austrias. Kas olen küllalt vana päevaraamatu korralikuks pidamiseks? Loodame, sest seni on see mul õnnestunud ainult ajutiselt ja olen korrapäraselt päevikut edasi lükanud ajaks kui olen oma senist autobiograafilist kõiksugu märkmeist kogunud ja puhtalt ümber kirjutanud...“³⁵

Teame, et 1960/61. aastal oli Ivar koos Astridega stipendiumi toel Viinis – see oli unustamatu „Dodereri aasta“. Jaan Undusk on rõhutanud Ivar Ivaski kiindumust õpetajasse, oletades ka Dodereri mõju Ivaski enda päeviku-harrastusele. Peale fraki pärib Ivask temalt ka „mitu tema jaoks köidetud tühja päevikut. Nii kirjutab Ivask mitu aastat sõna otseses mõttes edasi Dodereri päevikuid,“ on kirjutanud Mari Tarvas.³⁶

Oma isa Friedrich Vidriku rahvuse ja keele omaksvõtmine nii päevikutes kui ka luules langes umbes samasse aega suhete algusega Dodereriga. Ivar Ivask oli lummatud ka austria kirjandusest, mis oli oma olemuselt täiesti erinev saksa kirjandusest: arvestama pidi Austria ajaloolist arengut ja eri paigust tulnud kirjanduslik-kultuurilisi mõjutusi jms., nagu on kirjutanud Mari Tarvas.³⁷ Ehk võiks siin näha paralleeli Ivar Ivaski enda rahvusliku kuuluvuse sidumises Eestiga, keerulise ajalooa väikerahva keele ja kirjanduse kaudu? Sedavõrd kaasakiskuva vaimustusega, mis inspireeris isegi Dodereri kaasa aitama Ants Orase raamatu „Acht estnische Dichter“ avaldamisele³⁸ ning isegi kirjutama artiklit „Zur estnischen Lyrik“ Bernard Kangro, Uku Masingu ja Ivar Ivaski luulest.³⁹ Millise sügava analüüsini Kangro, Uku Masingu ja Underi luulest jõuab Ivask oma erakirjas, näitab kas või see ainuski eesti keeles avaldatud Ivaski kiri Dodererile 21. veebruarist 1963.⁴⁰ Mõne aasta pärast, saades Books Abroadi peatoimetajaks, oli Ivar Ivaski esimeseks sammuks ajakirja uuendamisel Balti ja soome-ugri väikerahvaste rubriigi loomine!

„Ivask on muidugi Võrumaa nimi, neid mitmel pool,“ kirjutab Bernard Kangro 20. juunil 1959 oma juuri otsivale Ivaskile, „Meie külas aga oli Ivaski talu (peremees ei olnud Ivask!). Selle talu maal asus mägi, mäelt oli tohutu tore vaade nii Munamäele kui põhja poole – Urvestesse. Mäel kasvas igivana mänd. [– – –] Küllap oled sealt tolle pedaja poeg!“⁴¹

Päeviku sissekanded on avaldatud parandusteta. Käsikirjast raskesti välja loetavad sõnad või puuduvad tähed on lisatud kursiivis nurksulgudesse. Kõik muud rõhutused ja allakriipsutused, ka tühjaks jäetud täheruumid vastavad originaalile – sest Ivaski päevik on tema enda poolt rohkelt visuaalselt kujundatud. Päeviku lehtedel on kirjutaja jätnud vasaku veeru märksõnade ja märkuste jaoks tühjaks. Sellised märkused on näidatud eraldi real nurksulgudes.

³⁵ I. Ivask. Tagebücher 1956–1963. – EKM EKLA, f. 409, m. 27: 1, l. 55.

³⁶ M. Tarvas. Ivar Ivask ja Heimito von Doderer. – Keel ja Kirjandus 1997, nr. 12, lk. 835.

³⁷ samas, lk. 834.

³⁸ A. Orase kogumik anti siiski välja Stockholmis EKK poolt, artikkel ilmus ajakirjas Manuskripte 1963, lk. 16–17; M. Tarvas. Ivar Ivask ja Heimito von Doderer, lk. 835.

³⁹ H. V. Doderer. Zur estnischen Lyrik. – Manuskripte, 3. ak. (aprill 1963), lk. 16–17.

⁴⁰ Vt. M. Tarvas. Ivar Ivask ja Heimito von Doderer, lk. 385–838.

⁴¹ B. Kangro 80 kirja I. Ivaskile. – EKM EKLA, f. 409, m. 10: 1, l. 15/16.